

คำไทย-คำเทศ

ภักจิรา ธรรมมานุธรรม*

หลากหลายความหมายของ *ทรมาน*

ในภาษาไทย *ทรมาน* เป็นคำที่มีหลายความหมาย พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายไว้ 2 ความหมาย ดังนี้

- 1) ก. ทำให้ลำบาก, ทำทารุณ เช่น ทรมานตัว ทรมานสัตว์
- 2) ก. ทำให้ละพยศหรือลดทิวิมานะลงด้วยการแผ่เมตตาเป็นต้น เช่น พระพุทธเจ้าทรงทรมานช้างนาฬาคีรี

พจนานุกรมยังระบุที่มาว่ามาจากคำบาลีสันสกฤต ทมน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) คำว่า ทมน เป็นได้ทั้งคำนามและคำคุณศัพท์แปลว่า ทำให้เชื่อง ข่ม ปราบ คำนี้มาจากธาตุ (รากศัพท์) ทม (Monier-Williams, 1899; Davids & Stede, 2015, p. 314)

เมื่อสืบค้นจาก *สัพพะ พจนานุกรม* พจนานุกรมภาษาไทยฉบับพิมพ์ที่เก่าแก่ที่สุดในต้นรัชกาลที่ 4 มีการเก็บคำว่า *ทรมาน* ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า to chastise, to correct (ลงโทษ สั่งสอน) และคำที่ใกล้เคียงกันคือ *ทรมมา* ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า to afflict, to torment (ทำให้เจ็บปวด ทำให้ลำบาก) (พิทยาวัฒน์ พิทยาภรณ์, 2564) จะเห็นได้ว่าในสมัยนั้นมีการใช้คำที่ปัจจุบันเขียนว่า *ทรมาน* ในความหมายทั้งสองเหมือนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามแม้ว่าพจนานุกรมทั้งสองฉบับนี้จะเก็บความหมายของ *ทรมาน* ไว้ 2 ความหมาย แต่ปัจจุบันมีการใช้คำนี้ในความหมายอื่นอีกคือ เจ็บปวด เป็นทุกข์ เช่นในคำว่า ทุกข์ทรมาน

* ครู โรงเรียนราชินี (อีเมล: tham.pakjira@gmail.com)

เมื่อพิจารณาจากรูปเขียนที่พบใน สัทพะ พะจะนะ พาสา ไท พบว่านอกจากมีการสะกดคำอย่างในปัจจุบันแล้ว ยังมีการสะกดคำในรูปแบบอื่น ได้แก่ ทารมะ และ ทะระมาร ซึ่งมีความหมายเหมือนกับ *ทรมาน* และเมื่อค้นคว้าเพิ่มเติมจากพจนานุกรมของคาสเวล (Caswell) ซึ่งถือได้ว่าเป็นพจนานุกรมไทย-ไทยที่เก่าแก่ที่สุด จัดทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 พบว่าไม่มีรูปเขียนว่า *ทรมาน* แต่มีรูปเขียนอื่น ได้แก่ *ทะระมาร* *ทะระมา* *ธะระมาน* *ธะระมา* *ธระมา* *ธระมาน* (Caswell, 2544, pp. 846,850,851) โดยทุกคำมีความหมายเหมือนกับคำว่า ทารกะ แต่พจนานุกรมไม่ได้ให้ความหมายของคำนี้ไว้ จากรูปเขียนต่าง ๆ เหล่านี้สรุปได้ว่า คำที่ในปัจจุบันเขียนว่า *ทรมาน* ในสมัยก่อนมีการออกเสียงได้หลายแบบ ได้แก่ ทอ-ระ-มาน ทอ-ระ-มา ทา-ระ-มา ทะ-ระ-มา ทะ-ระ-มาน

เมื่อพิจารณาจากการออกเสียงแล้ว ผู้เขียนเห็นว่า *ทรมาน* และ *ทมน* ซึ่งเป็นที่มาของคำที่ให้ไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน มีการออกเสียงที่ต่างกันมาก รวมถึงในสมัยก่อนคำนี้สามารถออกเสียงได้หลายแบบ จึงตั้งข้อสันนิษฐานว่า *ทรมาน* อาจมีที่มาจากคำอื่น

“ทรมาน” กับ “ธรมาน”

ในภาษาไทยมีคำที่พ้องเสียงกับคำว่า *ทรมาน* อยู่คำหนึ่ง คือ *ธรมาน* พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ว. ยังดำรงชีวิตอยู่” พร้อมบอกที่มาของคำว่ามาจาก *ธรมาน* ในภาษาบาลี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556)

คำว่า *ธรมาน* มาจากธาตุ ธฤ ในภาษาสันสกฤต หรือธาตุ ธร ในภาษาบาลี ประกอบกับปัจจัย มาน² ธาตุ ธฤ มีความหมายว่า ถือ แยก นำไป รักษา คงไว้ ครอบครอง มี ใช้ ถือปฏิบัติ แยกรับ ดำรงชีวิต มีชีวิตอยู่ ระงับอารมณ์ ช่มใจ ยับยั้ง อดกลั้น อดทน วางไว้ ส่งไปให้ ขึ้นมาความคิด กลับใจ ติดอยู่กับ ตกลงใจ เตรียมพร้อม ตัดค้ำ ยึดเสียง อ้าง วัด จำ (Monier-Williams, 1899)

² เป็นปัจจัยกิริยาภิตกซึ่งสร้างคำให้เป็น present participle

จากการวิเคราะห์ความหมายต่าง ๆ ของคำว่า *ทรมาน* ในภาษาไทย เปรียบเทียบกับความหมายของธาตุ *ธฤ* และคำว่า *ธรรมาณ* ในนัยต่าง ๆ แล้ว ผู้เขียนใคร่ขอเสนอว่า คำว่า *ทรมาน* ในภาษาไทย น่าจะมีที่มาจากคำว่า *ธรรมาณ* ในภาษาบาลีสันสกฤต ดังจะอธิบายต่อไปนี้

***ทรมาน* ในความหมาย ‘ทำให้ลำบาก’**

ธาตุ *ธฤ* ในภาษาสันสกฤตหรือ *ธรุ* ในภาษาบาลีมีความหมายว่า ถือ แยก แกร็บ อดทน อดกลั้น ในภาษาสันสกฤตโดยทั่วไปมักใช้ในความหมายที่เหมือนกับ เหตุกัตตฺวาจาก (causative) (Monier-Williams, 1899; Davids & Stede, 2015, p. 340) รูปเหตุกัตตฺวาจากเมื่อประกอบกับปัจจัย *มาน* แล้ว จะได้เป็น *ธรรมาณ* คำนี้มี ความหมายว่า ทำให้ต้องทน ทำให้ได้รับ เมื่อใช้กับคำว่า *ทณฺฑ* หรือ *ทม* ซึ่งแปลว่าการ ลงโทษ จะมีความหมายว่า กำหนดโทษ ลงโทษ (Monier-Williams, 1899; Cone, 2001) ในภาษาไทยเมื่อรับคำนี้มาจึงน่าจะนำมาใช้ในความหมายว่า การลงโทษโดยใช้ กำลัง การทำร้ายและทำให้ลำบาก

ตัวอย่างคำที่ใช้ในความหมายนี้เช่นใน *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

เหม่เหม่ไอลูกกระจ้อยร้อย	น้อยหรืออาจองทะนงหาญ
เร่งเร็วเสนีปรีชาชาญ	ผูกมัด <i>ทรมาน</i> ให้สำใจ
	(กรมศิลปากร, 2540, น. 358)

ตัวอย่างที่ 2

จับมาจองจำทำประจาน	<i>ทรมาน</i> เวทนาสาหัส
น้องพระมงกุฎผู้ทรงยศ	บทจรตามมาถึงเวียงชัย
	(กรมศิลปากร, 2540, น. 368)

ในตัวอย่างที่ 1 *ทรมาน* หมายถึง การลงโทษด้วยการผูกมัด ส่วนในตัวอย่างที่ 2 วรรคที่ 2 อาจตีความได้ 2 ทางคือหมายความว่า ลงโทษอย่างเจ็บปวดรุนแรง หรือเป็นทุกข์เจ็บปวดรุนแรง *ทรมาน* ในที่นี้จึงอาจหมายถึงการลงโทษ ทำร้าย หรืออาจหมายถึงความทุกข์ เจ็บปวดก็ได้ การตีความหมายได้หลายทางนี้อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมาย ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในความหมายที่ 3

ทรมาน ในความหมาย ‘ทำให้ละพยศ’

ทรมาน ในความหมายนี้น่าจะมีความสอดคล้องกับความหมายแรกคือ อาจมาจากคำว่า *ธรมาน* ซึ่งมีความหมายของเหตุกัตตฺวาจาก ธาตุ ฤ ในภาษาสันสกฤตหรือ ธรติ ในภาษาบาลีนอกจากจะมีความหมายดังที่กล่าวไปแล้ว ยังมีความหมายว่า จำได้ เข้าใจ โดยเฉพาะเมื่อใช้กับคำว่า มนสา (ด้วยใจ) และเมื่ออยู่ในรูปเหตุกัตตฺวาจากก็ยังคงความหมายนี้อยู่ (Monier-Williams, 1899; Davids & Stede, 2015, p. 340) อย่างไรก็ตามหากแปลตามความหมายของเหตุกัตตฺวาจากอาจแปลได้ว่า ทำให้จดจำ ซึ่งหมายถึงการสอน ในภาษาบาลีมีคำว่า ธาเรตฺร (ธาเรตุ) แปลว่า ผู้ที่ทำให้ผู้อื่นจำได้ หมายถึง ครู (Davids & Stede, 2015, p. 341) ดังนั้น *ธรมาน* จึงมีความหมายได้ว่า ทำให้จำ สอน ในภาษาไทยส่วนใหญ่นำคำนี้มาใช้ในการสั่งสอนของพระพุทธรเจ้าหรือพระสาวก โดยการสั่งสอนนี้อาจมีนัยถึงการลงโทษหรือการทำให้ลำบากด้วย

ตัวอย่างคำที่ใช้ในความหมายนี้เช่นใน *นันทโปชนันทสูตรคำหลวง* ดังนี้

อนุภิกขุเมว สัพเพ เถรา อญฺฐายาสนา ตัสส ทเมตุ ภควโต
อาโรเจสุ ในกาลนั้น อันว่านิกรพระมหาเถรานุเถร อันเปนพระ
ชินนทโรรส กราบพูลด้วยบททรมาน พระญาณบาลอิศรา โดย
พรรษานุกรม นาปี ภควา อนุชานานิ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
บมิได้อนุญาตให้ทรมาน แก่พุทธบริพารอันทูลนั้น

(เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, 2450, น. 39)

ในตัวอย่างนี้ *ทรมาน* เป็นคำแปลของ *ทเมตฺ* ซึ่งมาจากธาตุ *ทม* แปลว่า ทำให้ เชื่อง สั่งสอน ลงโทษ ช่ม ปราบ ทำให้กลับใจ (Davids & Stede, 2015, p. 314) ดังนั้น *ทรมาน* ในที่นี้จึงหมายถึงการทำให้เชื่อฟัง สั่งสอน การใช้คำว่า *ทรมาน* ในการแปลคำ ที่มาจากธาตุ *ทม* จึงอาจทำให้เกิดการเข้าใจว่า *ทรมาน* มาจากคำว่า *ทมน* อย่างไรก็ตาม ในตัวอย่างนี้ยังมีข้อสังเกตว่า *ทรมาน* ในตำแหน่งแรกสะกดว่า *ทวรมาน* การสะกดคำใน ลักษณะนี้ไม่ได้พบแต่ใน *นันทโพนันทสูตรคำหลวง* เท่านั้น ยังพบในวรรณกรรมสมัย อยุธยาเล่มอื่นด้วย เช่น *พระวรสารสมัยอยุธยา* ซึ่งประพันธ์โดยพระสังฆราชลาโน ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ถ้าแลผู้ใดอันถึงแก่กาลความตายแลกลับเป็นขึ้นมา แล

ไปทวรมารเขา ๆ จึงจะฟัง

(พระสังฆราชลาโน, 2538, น. 330)

ในตัวอย่างนี้มีการใช้คำว่า *ทวรมาร* ซึ่งคล้ายกับที่พบใน *นันทโพนันทสูตร คำหลวง* ทั้งในด้านการสะกดคำที่ต่างกันเพียงตัวสะกดตัวเดียวซึ่งไม่ทำให้การออกเสียง ต่างกัน และในด้านความหมายซึ่งหมายถึงการสั่งสอน

***ทรมาน* ในความหมาย ‘เป็นทุกข์’**

ที่มาของคำว่า *ทรมาน* ในความหมายนี้มีข้อสันนิษฐาน 2 ประการ ประการแรก คือ ธาตุ *ธฤ* ในภาษาสันสกฤตหรือ *ธรุ* ในภาษาบาลีมีความหมายว่า แบกรับ ควบคุม ความรู้สึก ช่มใจ ยับยั้ง อटकั้น อุดทน ทนอยู่ได้ (Monier-Williams, 1899; Davids & Stede, 2015, p. 340) ในภาษาไทยเมื่อรับคำนี้มาจึงอาจนำมาใช้ในความหมายถึงการ ทนทุกข์ เจ็บปวด อีกประการหนึ่ง ในภาษาไทยมีการใช้คำว่า *ทรมาน* ในความหมายแรก คือ ลงโทษ ทำให้ลำบาก ผลของการทรมานคือ ความทุกข์ เจ็บปวด ลำบาก ความหมาย ของคำนี้จึงอาจเกิดการเลื่อนไป

ตัวอย่างคำที่ใช้ในความหมายนี้เช่นใน *ภาพยัมพระมหาชชาติ* กุมารบรรพ ดังนี้
เจ้ามาตกไร่นีราศปราศจากศุข เสวยซึ่งทุกข์ทรมาน มากิน
แต่มูลผลอาหารอันเพื่อนผาด เมื่อจะนอนก็นอนเหนียวไปไม่ลาดลงกับ
ดิน จะนอนจะกินก็วิการจึงเกิดกำเริบธาตุ
(กรมศิลปากร, 2563, น. 65)

ในตัวอย่างนี้มีการใช้คำว่า *ทรมาน* ซ้อนกับคำว่า ทุกข์ ความหมายของ *ทรมาน*
ในที่นี้จึงหมายถึงความทุกข์ยาก ความลำบาก ไม่มีความสุข
ตัวอย่างต่อมานำมาจาก *พระอภัยมณี* ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ ดังนี้
ด้วยองค์พระชนนีเป็นผีเสื้อ อันชาติเชื้ออยู่ถ้ำลาละหาน
พระบิดาร้อนรนทรมาน เคยอยู่บ้านเมืองมนุษย์สุดสบาย
(สุนทรภู่, 2540)

ในตัวอย่างนี้มีการใช้คำว่า *ทรมาน* กับคำว่า ทน เป็น ทนทรมาน ซึ่งมีความ
หมายถึงการทนทุกข์ หรืออีกนัยหนึ่งอาจตีความได้ว่าหมายถึงการทนการทำให้ลำบาก
หรือทนการกักขังของนางผีเสื้อสมุทร การที่ *ทรมาน* ปรากฏในตำแหน่งที่สามารถตีความ
ได้ 2 ทางนี้ อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำในสมัยต่อมา

***ทรมาน* ในความหมาย ‘มีชีวิตอยู่’**

ธาตุ ธฤ ในภาษาสันสกฤตหรือ ธร ในภาษาบาลีมีความหมายว่า คงอยู่ ดำเนิน
ต่อไป ดำรงชีวิต มีชีวิตอยู่ โดยเฉพาะเมื่อใช้กับคำที่มีความหมายถึงชีวิตหรือร่างกาย
(Monier-Williams, 1899; Davids & Stede, 2015, p. 340) ในภาษาบาลีมีการใช้คำ
ว่า ธรรมานกาล ซึ่งแปลว่าเมื่อยังมีชีวิตอยู่ คำนี้มักใช้กับคำที่มีความหมายถึงพระพุทธเจ้า
เมื่อกล่าวถึงสมัยพุทธกาล ในภาษาไทยรับคำว่า *ธรรมาน* หรือ *ธรรมาน* มาใช้ในความหมาย
ถึงการมีชีวิตอยู่ โดยพบเฉพาะในวรรณคดีหรือในหนังสือเท่านั้น

ตัวอย่างคำที่ใช้ในความหมายนี้เช่นใน *กาพย์พระมหาชาติ* วนประเวศน์บรรพ
ดังนี้

เต จตฺตาโรชตฺติยา พระบรมกษัตริย์ซึ่งเออทรงโสมนัสสา
ในบรรพบรรพชาภิกายวิเวก เปนวิสุทธิสลเลขเลี้ยงกัน ในห้องหิมวันต์
วงกต สดฺตโนมาเส จำเนียรนานนับกำหนดในเจดเดือน เอาปามาเปน
เรือนนिरาไรรู้ วสฺสิสฺส ก็เสรงสำราญพระทัย**ทรมาน**มา

(กรมศิลปากร, 2563: 59)

ในตัวอย่างนี้ *ทรมาน* เป็นคำแปลของ วสฺสิสฺส ซึ่งมาจากธาตุ วส แปลว่า อยู่
อาศัย ดำเนินชีวิต (Davids & Stede, 2015, p. 604) ดังนั้น *ทรมาน* ในที่นี้จึงมี
ความหมายถึงการมีชีวิตอยู่

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า *ทรมาน* เป็นคำที่มีหลายความหมาย แต่
ความหมายต่าง ๆ เหล่านี้น่าจะมีความเกี่ยวข้องกัน และที่มาของคำนี้น่าจะมาจากราก
ศัพท์เดียวกัน คือ ธฤ ธาตุ หรือ ฐฺ ธาตุ ความหมายที่หลากหลายนี้เกิดจากการรับเอา
ความหมายต่าง ๆ มาจากภาษาบาลีสันสกฤต หรืออาจเกิดจากการขยายความหมายและ
กลายความหมายในภาษาไทย อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอในบทความนี้เป็นเพียงข้อ
สันนิษฐานในเบื้องต้น จึงสมควรที่จะมีการศึกษาค้นคว้าโดยละเอียดต่อไป

³ ในต้นฉบับสมุดไทยเขียนว่า ธรรมาน แต่คำนี้เมื่อใช้ในความหมายอื่นก็สะกดอย่างนี้เช่นกัน

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมศิลปากร. (2540). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1*. เล่ม 4.

พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

กรมศิลปากร. (2563). *ภาพพระมหากษัตริย์*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร.

ธรรมธิเบศร, เจ้าฟ้า. (2450). *นันทโขนันทสูตรคำหลวง*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.

พิทยาวัฒน์ พิทยาภรณ์. (2564). *ศัพท์พระนามพาสายไทยออนไลน์*. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้
จาก <https://www.arts.chula.ac.th/chulaseal/dlto/dictionary/> สืบค้น
เมื่อ 21 มิถุนายน 2568.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิม
พระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก
<https://dictionary.orst.go.th/index.php> สืบค้นเมื่อ 21 มิถุนายน 2568.

ลาโน, หลุยส์, พระสังฆราช. (2538). *L'Evangile traduit en langue thaïe par Mgr.
de Metellopolis dans les années 1684-1685*. กรุงเทพฯ: คณะภคินี
เซนต์ปอล เดอ ชาร์ตร.

สุนทรภู่. (2540). *พระอภัยมณี*. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/พระอภัยมณี/ตอนที่-๙-พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ> สืบค้นเมื่อ 23 มิถุนายน 2568.

ภาษาต่างประเทศ

Caswell, J. (2544). *A dictionary of the Siamese language*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- Cone, M. (2001). *A Dictionary of Pāli*. [Online]. Available:
<https://gandhari.org/dictionary?section=dop> Retrieved June 22,
2025.
- Davids, T. W. R., and Stede, W. (2015). *Pali-English Dictionary*. 4th ed. New
Delhi: Motilal Banarsidass.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. [Online]. Available:
[https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/MWScan/2020/
web/index.php](https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/MWScan/2020/web/index.php) Retrieved June 22, 2025.